

Bronisław Gołębiowski

Próba typologii postaw 600 pamiętnikarzy

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 22/2, 130-150

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BRONISŁAW GOŁĘBIEWSKI

PRÓBA TYPOLOGII POSTAW 600 PAMIĘTNIKARZY

Treść: O posługiwaniu się pojęciem postawa przez autorów niektórych prac socjologicznych. — Zaniedbane tradycje socjologicznych badań postaw. — Próba definicji pojęcia postawa społeczno-kulturalna. — Próba typologii postaw społeczno-kulturalnych. — Poziom postaw i ich konkretyzacja w określonych kompleksach zjawisk.

Problematyka postaw społecznych stosunkowo niedawno znalazła się w kręgu zainteresowań badawczych socjologii. Tradycyjnie była ona raczej domeną rozważań psychologii społecznej.

Psycholog definiuje pojęcie postawa jako „pogotowie” uczuciowo-intelektualne i mniej lub więcej przekonaniowe, zarazem mniej lub więcej trwałe do określonych uczuć i «zachowań się» wobec pojedynczych osób lub wobec grup ludzkich bądź wobec problemów, przekonań, doktryn społecznych i odpowiednich wartości”¹. W *Małym słowniku psychologicznym* pod hasłem postawa czytamy: „jedno z podstawowych pojęć psychologii społecznej; względnie trwała, nabyta skłonność do zachowywania się w określony sposób (najczęściej idzie tu o stopień pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się) wobec określonych przedmiotów, osób, sytuacji itp.”².

Na gruncie socjologii humanistycznej do analizy postaw przywiązywał dużą wagę F. Znaniecki formułując ogólną teorię działań społecznych³. Nawiązując do teorii czynów społecznych, sformułowanej przez Znanieckiego, J. Szczepański następująco definiuje i interpretuje pojęcie postawa: „Wykonanie rzeczywiste czynu wymaga [...] pewnej postawy, czyli trwałej skłonności do wykonywania pewnych działań. Nie wystarczy istnienie pewnych potrzeb czy interesów, aby jednostka czy grupa wykonywała działania zmierzające do ich zaspokojenia. Potrzebna jest pewna siła motoryczna, pewna gotowość trwała do ich wy-

---

¹ J. Pieter, *Słownik psychologiczny*, Wrocław 1963, s. 208.

² *Mały słownik psychologiczny*, Warszawa 1965, s. 105.

³ F. Znaniecki, *Social Actions*, Poznań 1936.

konania. Jednostka może czasami działać pod wpływem nagłych impulsów, nastrojów przelotnych itd., lecz działania tego rodzaju rzadko stają się działaniem systematycznym, powtarzanym i trwałym, zmierzającym konsekwentnie do osiągnięcia ważnego celu. Takie działania powstają na gruncie postaw. Stąd też psychologia społeczna i socjologia przypisują badaniu postaw wiele uwagi i wiele poświęcono wysiłków dla znalezienia właściwych metod badania i mierzenia postaw”⁴.

O POSŁUGIWANIU SIĘ POJĘCIEM POSTAWA PRZEZ AUTORÓW NIEKTÓRYCH PRAC SOCJOLOGICZNYCH

W pracach socjologicznych pojawia się nierzadko termin postawa rozumiany jako „stosunek do czegoś”, „zajęcie takiego lub innego stanowiska wobec czegoś”. Władysław Markiewicz w studium *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji* zatytułował ostatni rozdział następująco: „Postawa reemigrantów wobec przeobrażeń społeczno-ustrojowych w Polsce Ludowej”⁵. Nie definiując bliżej pojęcia postawa, autor wyróżnia właściwie dwa jej rodzaje — postawę afirmacji i postawę rozczarowania.

Są one zajmowane wobec konkretnych dziedzin życia ekonomicznego i społecznego, jak np. 1) „porządki” w zakładach pracy (zasady wynagradzania, organizacji pracy, stosunki między przełożonymi a podwładnymi, bezpieczeństwo i higiena pracy), 2) mechanizm działania władzy (problem biurokracji, sprawa przestępczości i łamania zasad współżycia społecznego), 3) postawy internacjonalistyczne. Pojęcie postawa jest tu bliskie znaczeniowo pojęciu trwałej opinii o zjawiskach społecznych, wpływającej na takie lub inne zachowania określonych jednostek i grup reemigrantów.

W innej pracy na temat adaptacji młodzieży wiejskiej do klasy robotniczej pojawia się podrozdział zatytułowany „Postawy wobec zmiany zakładu pracy”, w którym autorka ustala następującą zależność: „Niski poziom kwalifikacji sprzyja powstawaniu frustracji, które racjonalizują się jako niechęć do zakładu pracy. Im wyższy jest poziom kwalifikacji, tym większe zadowolenie ze swego miejsca w fabryce jako organizmie społecznym i produkcyjnym, tym mniej powodów do

---

⁴ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1965, s. 99—100.

⁵ W. Markiewicz, *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960, s. 205.

frustracji, a więcej do pozytywnych postaw wobec zakładu pracy”⁶. W tym wypadku postawa wobec zakładu pracy określona jest w kategoriach zadowolenia lub braku tego zadowolenia z miejsca jednostki w fabryce.

Podobnie w pracy E. Ciupaka z zakresu socjologii religii w podrozdziale „Postawy religijne różnych środowisk” termin ten jest używany w celu podkreślenia różnic w deklaracji ludzi na temat wierzeń, ich głębokości, form manifestowania się itp. w rozmaitych środowiskach społecznych, deklaracji złożonych nota bene jako odpowiedzi na pytania zawarte w anonimowych ankietach⁷. Jednorazowa deklaracja osoby badanej, będąca zwykle wyborem jednej z kilku sformułowanych wcześniej przez badacza odpowiedzi na przezeń również sformułowane pytanie, jest w tym wypadku identyfikowana z postawą badanej osoby.

Inny nieco użytek z terminu postawa czyni A. Pawełczyńska w III rozdziale pracy *Dynamika przemian kulturowych na wsi*, zatytułowanym „Kultura na co dzień”. Analizuje ona „wskaźniki postaw wobec zdrowia i higieny”, „postawy wobec opieki lekarskiej na tle obiektywnych możliwości korzystania ze służby zdrowia”, wreszcie „korelaty postaw wobec zdrowia i higieny”⁸. Opierając się na ankietowych badaniach opinii publicznej, przeprowadzonych na wsi pod hasłem „Mój dom i zdrowie rodziny”, autorka analizuje przestrzenne zróżnicowanie obyczajów w zakresie zdrowia i higieny, dedukowanych zresztą z odpowiedzi na odpowiednio skategoryzowane pytania ankiety. Przyjmuje ona apriorycznie owe domniemane obyczaje jako wyróżnik określonych postaw wobec zdrowia i higieny.

W wyżej cytowanych pracach autorzy nie definiowali używanego przez siebie pojęcia postawa. O tym, jak je rozumieli, wnioskować można jedynie z kontekstu, w jakim go używają. Istnieją wszakże prace zawierające takowe definicje. Anna Przeclawska, analizując z punktu widzenia pedagogiki wpływ czytelnictwa książek na życie współczesnej młodzieży, poświęca jeden z rozdziałów studium roli książki w kształtowaniu postawy moralnej młodzieży. Definiuje ona to pojęcie następująco: „Postawa moralna jest to dyspozycja do działania w różnorodnych sytuacjach życiowych, wynikającego z oceny moralnej tych sytuacji i powiązanego z pewnym emocjonalnym zaangażowaniem w tę

---

⁶ M. Jarosińska, *Adaptacja młodzieży wiejskiej do klasy robotniczej*, Wrocław 1964, s. 79.

⁷ E. Ciupak, *Kult religijny i jego społeczne podłoże*, Warszawa 1965, s. 441—450.

⁸ A. Pawełczyńska, *Dynamika przemian kulturowych wsi*, Warszawa 1966, s. 94—122.

ocenę, przy czym należy pamiętać, że nie mamy tu na myśli dokonanych postępów moralnych, ale właśnie dyspozycję do określonych rozwiązań napotykanymi sytuacjami”⁹.

W pracy zbiorowej zatytułowanej *Kształtowanie postaw zawodowych* S. Kowalewska pisze: „Postawy zawodowe rozumiemy jako skłonność człowieka do reagowania w określony sposób na zadania, warunki i skutki jego pracy. Skłonności reagowania, które nazywamy tu postawami zawodowymi, są uwarunkowane osobowością człowieka, jego cechami biologicznymi, psychicznymi i biografią społeczną. Uwarunkowane są jednak także sytuacjami społecznymi, które powodują utrwalenie i ujawnienie pewnych sposobów reagowania albo ich opanowanie. Zadania badawcze [cytowanej pracy — przyp. B. G.] nie obejmują poszukiwań nad uwarunkowaniem postaw przez osobowość i ograniczają się tylko do analizy uwarunkowań spowodowanych sytuacją społeczną¹⁰. Jest to zatem badanie stosunku osób i grup do zadań, warunków i skutków ich pracy, prowadzone w kontekście sytuacji związanych z procesem pracy.

Nawet autorzy prac, które zawierają w tytule termin postawa, nie definiują niekiedy znaczenia tego pojęcia, lecz każą domyślać się czytelnikom, co pod nim rozumieją. R. Sobolewski następująco rozpoczyna artykuł oparty na badaniach jednej wsi, zatytułowany *Spoleczno-zawodowe postawy chłopów*: „Badania nasze miały dać próbę odpowiedzi na kilka aktualnych pytań dotyczących społeczno-zawodowych postaw właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych, a mianowicie:

- „1. Jaki jest aktualny stosunek chłopów do zawodu rolnika?
- „2. Jakie warunki w przekonaniu chłopów powinny być spełnione, by rolnik na swym gospodarstwie mógł uzyskiwać większe efekty produkcyjne?
- „3. Co według opinii członków PZPR powinna robić organizacja partyjna we wsi, by lepiej sprawować kierowniczą rolę w swym środowisku?
- „4. Jacy ludzie we wsi cieszą się największym uznaniem pod względem gospodarowania, szacunku oraz wpływu na sprawy wiejskie?
- „5. Jakie są poglądy na podstawowe sprawy rolne ludzi cieszących się we wsi największym autorytetem?”¹¹.

⁹ A. Przecławska, *Książka w życiu młodzieży współczesnej*, Warszawa 1962, s. 112.

¹⁰ S. Kowalewska (red.), *Kształtowanie postaw zawodowych*, Warszawa 1964, s. 25.

¹¹ R. Sobolewski, *Spoleczno-zawodowe postawy chłopów*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, t. XXVIII, 1966, z. 4, s. 199—216.

Mamy tu do czynienia z badaniem opinii, poglądów i stosunku chłopów do kwestii zawodu rolnika i gospodarki rolnej, utożsamionych z ich postawą społeczno-zawodową.

Z próbą typologii i mierzenia na podobnej podstawie postaw ludności rolniczej jednej wsi spotykamy się w artykule W. Adamskiego pt. *Racjonalizm w postawach ludności rolniczej*, w której autor przyjął następujące mierniki stopnia racjonalności postaw: „W naszym opracowaniu za taki podstawowy miernik stopnia racjonalności postaw rodziny-gospodarstwa przyjęto średni roczny dochód z 1 ha powierzchni gospodarstwa przypadający na osobę w rodzinie, znajdującą się w wieku produkcyjnym”. Do podziału badanych rodzin na podgrupy o bardziej i mniej racjonalnych orientacjach posłużyły ponadto trzy wskaźniki uzupełniające, a mianowicie udział produkcji kontraktowanej gospodarstwa w produkcji globalnej, zużycie nawozów mineralnych na jednostkę powierzchni gospodarstwa oraz roczna wartość usług traktorowych wykonanych społecznym ciągnikiem, przypadająca na 1 ha gospodarstwa.

„Drugi zespół mierników postaw zawiera się w stosunku badanych rodzin do innowacji technicznych i organizacyjnych wnoszonych do wsi za pośrednictwem instytucji państwowych i rolniczych oraz w przejawach aktywności społeczno-politycznej. Jako płaszczyznę ujawniania postaw badanych rodzin przyjęto wypowiedzi głów rodzin oraz ich rzeczywisty stosunek do własności ziemi, do prywatnej i uspołecznionej gospodarki w rolnictwie oraz postawy wobec przedstawicieli władz i grup rodzin we wsi o odmiennym usytuowaniu społecznym, a także wobec oświaty rolniczej, rozrywek i wolnego czasu w życiu rodziny wiejskiej”¹².

Autor osadza typologię postaw rolników w kontekście ekonomiczno-społecznej struktury wsi i ich gospodarstw, analizując i mierząc świadomie postawy osób badanych, wyróżnione ze względu na przyjęte kryterium racjonalności gospodarowania. W związku z powyższym wyróżnia on następujące grupy rolników ze względu na ich postawy:

- 1) rolnicy donajmujący o bardziej racjonalnych postawach,
- 2) rolnicy donajmujący o mniej racjonalnych postawach,
- 3) rolnicy kredytobiorcy o bardziej racjonalnych postawach,
- 4) rolnicy kredytobiorcy o mniej racjonalnych postawach,
- 5) robotnicy-działkowicze o bardziej racjonalnych postawach,
- 6) robotnicy-działkowicze o mniej racjonalnych postawach.

---

¹² W. Adamski, *Racjonalizm w postawach ludności rolniczej*, „Wies Współczesna”, 1965, nr 10, s. 75—91.

Typologia ta jest wynikiem ścisłego pomiaru postaw w kategoriach ilościowych, dokonanego według przyjętego kryterium racjonalności gospodarowania.

Powyższy — pobieżny i jedynie przykładowy — przegląd użytkowania pojęcia postawa przez socjologów w ich opracowaniach dokonanych na podstawie konkretnych badań nasuwa wniosek, że istnieje w tej dziedzinie wiele dowolności interpretacyjnych lub że mamy do czynienia z bezdefinitywnym, potocznym posługiwaniem się tym terminem. Wiąże się to, jak sądzę, z przewagą stosowania ankietowych technik badawczych, które nie pozwalają na określanie postaw ludzkich w kontekście ich aspiracji i osobowości.

ZANIEDBANE TRADYCJE SOCJOLOGICZNYCH BADAŃ POSTAW

W związku z powyższą cechą socjologii w Polsce w ubiegłym 10-leciu badacze społeczni nie sięgali szerzej do definicji pojęcia postawa, wypracowanych przez socjologów i psychologów polskich oraz obcych, ani do teoretycznych prac na ten temat. Mam tu na myśli np. definicję znanego teoretyka zagadnień osobowości G. W. Allporta, wedle którego postawa to stan psychicznej gotowości, będący produktem życiowego doświadczenia, warunkujący reakcję jednostki w stosunku do wszelkich przedmiotów i sytuacji, z którymi się ona styka¹³. Ale przede wszystkim mam na uwadze rozprawę teoretyczną M. Gołaszewskiej pt. *Z badań nad funkcjami postaw*, pomieszczoną w książce zbiorowej poświęconej R. Ingardenowi, zatytułowanej *Prace filozoficzne*¹⁴.

Autorka analizuje tam funkcje postaw, definiując pojęcie postawa następująco: „Postawę określimy jako specjalne wyczulenie, uwrażliwienie podmiotu na uwzględnienie, dostrzeganie i odbiór niektórych tylko przedmiotów czy ich własności, przejawiające się w zewnętrznym zachowaniu się przedmiotu i będące źródłem specyficznych jego przeżyć. Dodajmy, że owo «uwrażliwienie» podmiotu należy rozumieć szerzej niż tylko dostrzeganie, odbieranie, zwracanie uwagi na coś — wchodzi tu w grę oczekiwanie, przygotowanie się do określonego zachowania się czy działania, wchodzi tu w grę przeżycia natury emocjonalnej, pożądaniowej itp.”¹⁵.

Następnie autorka wyróżnia cztery rodzaje postaw „związanych głównie z podmiotem”. Klasyfikację tę warto tu — sądzę — przytoczyć w całości:

¹³ G. W. Allport, *The Nature of Personality: Selected Papers*, Cambridge 1950.

¹⁴ *Prace filozoficzne*, Warszawa 1964, s. 291—321.

„1. Postawy wpływające wprost i bezpośrednio z osobowości człowieka, utożsamiające się jakby z nią samą. Chodzi tu o taką postawę, w której ktoś żyje, sam o tym często nie wiedząc. Od początku swego życia uwrażliwiony na dostrzeganie i odbiór niektórych tylko przedmiotów i zjawisk, widzi całą rzeczywistość tak, jak by to jedno tylko istniało. I tylko niekiedy, np. pod wpływem konfliktów z otoczeniem, domyśla się, że jego widzenie świata jest odmienne od widzenia innych ludzi, że rzeczywistość kryje w sobie znacznie więcej spraw, zdarzeń i zupełnie inne ich strony i aspekty niż to wszystko, co sam jest zdolny z niej uchwycić, że kontakt, jaki nawiązuje ze światem, zależny jest także od tego, jakim on sam jest, a nie tylko od tego, jaką jest otaczająca go rzeczywistość. Postawy te nazwiemy postawami osobowościowymi.

„2. Postawy dominujące w osobowości człowieka w określonym okresie jego życia — stąd nazwiemy je postawami okresowymi. Najbardziej narzucające się tu postawy charakterystyczne dla takich okresów życia jednostki, jak dzieciństwo, młodość, wiek dojrzały — ale wchodzą też w grę okresy trudniejsze do odgraniczenia, jak np. wytyczone określonymi zainteresowaniami czy też określonym typem działań człowieka, np. postawy charakterystyczne dla naukowca, organizatora, postawy pesymistyczne albo optymistyczne, wywołane określonymi warunkami życia itp. Zależnie od osobowości człowieka inaczej odgraniczają się rozmaite okresy jego życia. Zmiany zachodzące w osobowości przejawiają się właśnie zmianą tych postaw wobec świata.

„3. Postawy zajmowane przez podmiot w specyficznych okolicznościach zewnętrznych, dostosowane do ujmowania tych przedmiotów czy wykonywania tych działań, jakie w tych sytuacjach się narzucają, jakie są dla nich charakterystyczne. Np. widok cudzego nieszczęścia wywołuje postawę współczującą, piękny obraz w muzeum — postawę estetyczną itp. Postawy te są często «powierzchowne», nietrwale — angażują drobną jakby część życia osobowego jednostki; zanikają wraz ze zmianą sytuacji, która je wywołała. Nazwiemy je postawami sytuacyjnymi.

„4. Postawy zajmowane przez podmiot świadomie, z uwagi na określone cele. Zajmuje się te postawy bądź po to, aby wyrobić w sobie trwałą zdolność widzenia rzeczy na określony sposób, albo gdy się pragnie doraźnie osiągnąć jakiś cel, wymagający koncentracji wysiłków i uwagi w jednym określonym kierunku. Np. ktoś może starać się o to, aby stać się optymistą, a więc świadomie stara się zajmować wobec świata taką właśnie postawę i dostrzegać, wyszukiwać wszędzie dobre strony, nie wdawać się w zbyt szczegółowe roztrząsanie własnych

niewpodzeń itp. Albo np. gdy chcemy rozważyć możliwie dokładnie jakiś naukowy problem, zajmujemy świadomie postawę poznawczą czy też krytyczną, aby cel ten skuteczniej osiągnąć. Postawy te nazwiemy postawami programowymi”¹⁶.

M. Gołaszewska stwierdza, że „postawa jest zawsze zajmowana wobec czegoś, dotyczy otaczającej rzeczywistości i w jej obrębie realizuje się w odpowiednich do jej natury zachowaniach się podmiotu”¹⁷. Podkreśla ona również, że „każda postawa wiąże się z osobowością człowieka”¹⁸. Autokra analizując klasyfikację postaw ze względu na ich obiekty dokonuje dalszych istotnych rozróżnień.

„Podkreślamy — pisze M. Gołaszewska — że każda z tych postaw zawiera w sobie określone przeżycia podmiotu, do każdej przynależy określony sposób zachowania się (działania) podmiotu, każda realizowana jest wobec jakichś przedmiotów w obrębie rzeczywistego świata. Jeśli więc wprowadzamy rozróżnienie postaw z uwagi na różnicę ich obiektu, trzeba pamiętać, że chodzi tu za każdym razem o szczególne zaakcentowanie jednego z tych czynników, a nie o ich wyłączność. Zasadą odróżnienia jest więc to, ze względu na co ujmuje się rzeczywistość przy zajęciu określonej postawy. Podział nasz opiera się na wyróżnieniu możliwości pojawiających się z chwilą, gdy zajmujemy określoną postawę; są one następujące:

„1. Ujmujemy rzeczywistość jako teren naszej działalności, a więc przygotowujemy się na wykonanie określonej czynności; spodziewamy się przy tym odpowiedniej okazji, uwrażliwiamy się więc na dostrzeżenie i odbiór tych cech otaczającego świata, które nam to działanie wykonać pomogą, umożliwią.

„2. Ujmujemy rzeczywistość jako zbiorowisko przedmiotów — rzeczy, procesów, zdarzeń — na nich skupia się nasza uwaga, zainteresowania, oczekiwania.

„3. Ujmujemy rzeczywistość jako wywołującą w nas określone przeżycia — oczekujemy więc, spodziewamy się, uwrażliwiamy na doznanie owych przeżyć.

„Pierwsze z wyróżnionych postaw nazwiemy działaniovymi, drugie przedmiotowymi, trzecie przeżyciovymi”¹⁹.

---

¹⁵ *Ibidem*, s. 295.

¹⁶ *Ibidem*, s. 299—300.

¹⁷ *Ibidem*, s. 295.

¹⁸ *Ibidem*, s. 300.

¹⁹ *Ibidem*, s. 302.

PRÓBA DEFINICJI POJĘCIA POSTAWA SPOŁECZNO-KULTURALNA

Są to — oczywiście — rozważania teoretyczne. Ich zastosowanie dla celów analizy i typologii postaw społeczno-kulturalnych zbiorowości 600 pamiętnikarzy, co jest podstawą tego artykułu, nie może mieć charakteru bezpośredniego. Rozważania M. Gołaszewskiej spełniają zatem w stosunku do prezentowanej niżej typologii, jej zasad i definicji pojęcia postawa społeczno-kulturalna jedynie funkcje interpretacyjnej i typologicznej inspiracji teoretycznej.

Podstawą typologii są wyniki analizy aspiracji społeczno-kulturalnych tej samej zbiorowości pamiętnikarzy, analizy przeprowadzonej przez piszącego te słowa w studium na temat aspiracji społeczno-kulturalnych²⁰. Aspiracje społeczno-kulturalne są bowiem — idąc za sformułowaniami zawartymi w cytowanej wyżej pracy — motywem postaw i — w dalszym przedłużeniu cyklu interakcji międzyludzkich — poprzez postawy motywem działania²¹.

Jeżeli aspiracjami nazwiemy potrzeby, dążenia i zainteresowania, które jednostka planuje zrealizować, pretenduje do ich zaspokojenia w określonym czasie i warunkach, przy pomocy działania własnego, innych ludzi, bądź własnego i innych, tedy postawa społeczno-kulturalna będzie trwałą gotowością — nastawieniem do realizacji aspiracji dominujących, będzie siłą motoryczną popychającą do takich, a nie innych zachowań wobec całokształtu zjawisk i przedmiotów rzeczywistości otaczającej daną osobę.

Przyjmując tu takową wiązaną definicję autor niniejszego artykułu pragnie między innymi przez to podkreślić ścisłą łączność obu studiów — o aspiracjach i o postawach. I to nie tylko w zakresie problematyki, lecz także materiału badawczego i podejścia metodologicznego do analizowanych zagadnień. W tej sytuacji zbędna wydaje się tu charakterystyka zbioru autobiografii młodzieży z 1962 roku, powstałego w wyniku konkursu na pamiętniki młodzieży, ogłoszonego przez ZMW, PAN i LSW, oraz charakterystyka technik doboru i cech analizowanej zbiorowości. Są one zawarte w cytowanej pracy o aspiracjach społeczno-kulturalnych²².

W toku szczegółowej analizy postaw autorów 626 pamiętników,

---

²⁰ B. Gołębiowski, *Społeczno-kulturalne aspiracje młodzieży*, Warszawa 1966.

²¹ *Ibidem*, s. 97.

²² *Ibidem*, s. 63—70.

która odbywała się analogicznie do analizy motywów i aspiracji, opisanej szczegółowo w studium o aspiracjach²³, okazało się, że w wypadku 26 pamiętników trudno ustalić typ postawy społeczno-kulturalnej ich autorów. Są to zwykle autobiografie ludzi opisujących swą przeszłość, czasy przedwojenne, okres wojny i okupacji, dzieje życia w pierwszych latach po wojnie. W tych biografiach aktualny obraz życia i postaw ich autorów jest niepełny, jednostronny i musiałby być bezpośrednio rekonstruowany w oparciu o tendencję ujawniającą się w sposobie opowieści o przeszłości. Zakładając, że przedmiotem analizy w tym artykule mają być postawy społeczno-kulturalne możliwie wszechstronnie oświetlone, a więc manifestujące się co najmniej wobec kilku istotnych zjawisk współczesnego życia, zdecydowano się wyeliminować owe 26 pamiętników. Poddano tedy analizie typologicznej pozostałe 600 autobiografii, w których określenie postawy i jej dominujących aspektów składowych (postaw wobec określonych zjawisk współczesnego życia) nie nastroczało w ramach przyjętego postępowania analitycznego trudności nie do przewyciężenia.

W rezultacie analizowano zbiorowość 600 osób, złożoną z następujących kategorii, przyjętych już w poprzedniej pracy:

- 363 pamiętniki młodzieży wiejskiej w wieku 15—30 lat, a więc w tej kategorii całość zbioru analizowanego w pracy o aspiracjach;
- 99 pamiętników mieszkańców wsi w wieku lat 30 i więcej, a więc o 10 autobiografii mniej niż w pracy o aspiracjach;
- 138 pamiętników wychodźców ze wsi do miast w różnym wieku, a więc o 16 autobiografii mniej niż w pracy o aspiracjach.

Z powyższego wynika, że trudności w określeniu postaw społeczno-kulturalnych wystąpiły w kategorii starszych pamiętnikarzy ze wsi oraz w kategorii wychodźców, które to kategorie w całokształcie analizy pełnią rolę pomocniczo-porównawczą. Kategoria młodzieży wiejskiej, będąca głównym przedmiotem analizy, wskutek tego zabiegu nie zmniejszyła się ilościowo. W związku z powyższym niecelowe wydaje się powtarzanie opisu podstawowych cech społeczno-osobowych analizowanej zbiorowości pod względem płci, wieku, wykształcenia, pochodzenia społecznego, zawodu, przynależności organizacyjnej itd. Jest on zawarty w pracy o aspiracjach²⁴. Można przeto przystąpić bezpośrednio do próby typologii postaw społeczno-kulturalnych autorów 600 pamiętników oraz do określenia zasad jej przeprowadzenia.

²³ *Ibidem*, s. 71—72.

²⁴ *Ibidem*, s. 73—80.

PRÓBA TYPOLOGII POSTAW SPOŁECZNO-KULTURALNYCH

Opiera się ona na tych samych przesłankach metodologicznych, na których opierała się typologia aspiracji społeczno-kulturalnych²⁵. Tezę F. Znanieckiego, iż w pamiętnikach umyślnie lub mimowoli wysuwają się na pierwszy plan te kompleksy zainteresowań i dążeń indywiduum społecznego, które są dlań kompleksami dominującymi, można odnieść również do zmanifestowanych w biografiiach postaw. Postawy bowiem to stała skłonność lub gotowość do wykonywania określonych działań mających na celu zaspokojenie dominujących zainteresowań, dążeń i potrzeb, zrealizowanie dominujących aspiracji. Można więc mówić o tym, że w danym pamiętniku dominuje trwała gotowość do wykonywania określonych działań w stosunku do określonych zjawisk życia, w obrębie których znajdują się dominujące aspiracje jednostki lub grupy. Niezbędne jest więc wyróżnienie w pamiętnikach tych najważniejszych i najczęściej powtarzających się kompleksów zjawisk społecznych.

W początkowej fazie analizy wyróżniono kilkanaście takich kompleksów zjawisk (16), następnie zredukowano ich liczbę przez łączenie w obszerniejsze kompleksy do kilku (9). W ostatniej fazie analizy zdecydowano poprzestać na pięciu obszernych kompleksach zjawisk, wobec których pamiętnikarze zajmują określone postawy.

Ograniczenie to było konieczne tak ze względu na przejrzystość typologii, jak też ze względu na możliwość dokonania obliczeń ilościowych. Jest ono również uzasadnione merytorycznie. Wielkie kompleksy zjawisk stały się w stosunku do siebie bardziej równoważne z punktu widzenia przebiegu życia i losów jednostki w społeczeństwie.

Są to następujące kompleksy zjawisk, w stosunku do których pamiętnikarze najczęściej mobilizują swą trwałą gotowość do określonych działań:

a) środowisko lokalne rozumiane jako system lokalnych instytucji, organizacji, stosunków międzyludzkich, autorytetów, obyczajowości itp.;

b) zawód oraz proces pracy zawodowej, rozumiane jako wewnętrznie spójny system czynności, wymagający określonego zakresu wiedzy i umiejętności, trwale i systematycznie wykonywanych, będących podstawą ekonomicznego bytu jednostki i podstawą jej miejsca w społeczeństwie;

c) kultura i model uczestnictwa w niej, rozumiana w węższym znaczeniu pojęcia kultura jako system znaków, form

²⁵ *Ibidem*, s. 98—99.

działalności intelektualnej, wrażeń estetycznych, jako lokalny i pozalokalny system norm prawnych i moralnych, oddziałujący na człowieka itp.;

d) ustrój społeczno - polityczny i system państwowy, czyli tzw. życie publiczne, rozumiane jako kompleks praw i obowiązków człowieka i obywatela w społeczności narodowej, miejsce tej społeczności pośród narodów świata, funkcjonowanie organizmu państwowego i partyjnego, polityka tych organizmów, struktura społeczna oraz jej cechy itp.;

e) struktura i funkcjonowanie grup nieformalnych, a szczególnie rodziny. Wpływ tych grup na jednostkę, jej rozwój oraz cechy poprzez ich funkcje opiekuńcze, wychowawcze, represyjne i inne — właściwe tym grupom.

W tych kompleksach zjawisk mieści się szereg podkategorii aspiracji: do wartości kultury (głównie w kompleksie kultura i model uczestnictwa w niej, częściowo także środowisko lokalne), do ról społecznych (głównie zawód i proces pracy, a także środowisko lokalne, częściowo ustrój społeczno-polityczny i system państwowy) oraz do więzi i stosunków społecznych (głównie struktura i funkcjonowanie grup pierwotnych oraz ustrój społeczno-polityczny i system państwowy).

W trakcie lektury i konspektowania 600 pamiętników określono typ aspiracji i kompleksy zjawisk, wobec których dany pamiętnikarz wykazuje dominującą gotowość do określonego działania. Spośród 5 kompleksów wyłaniano jeden, dwa (najczęściej) lub nawet trzy kompleksy dominujące. Było to określenie kompleksowego obiektu postawy.

Właściwa typologia wiąże się z odpowiedzią na pytanie, jaki jest typ trwałego nastawienia, gotowości do działania w określony sposób, zmierzającego do tego, aby zdobyć, zmienić, odpowiednio ukształtować, afirmować itp. dany kompleksowy obiekt postawy. Pytając, jaki jest typ nastawienia, pytamy głównie o jego uwarunkowania osobowościowe wyrażające się poprzez biografię społeczną pamiętnikarza, zgodnie z charakterem materiału naukowego, który jest podstawą analizy. Wyróżnienie odrębnych typów-dominant i ich nazwanie, które odpowiadałyby różnicująco na to pytanie, nastęrcza jednak wiele różnorodnych trudności. Dlatego poniższa typologia jest jedynie propozycją opartą o zbyt jeszcze niepełne kryteria różnicowania postaw i ich wzajemnych powiązań w procesie zmian, którym podlega jednostka. Przede wszystkim trzeba przyjąć określone kryterium tego rozróżnienia.

Kryterium tym może być typ trwałego nastawienia na osiągnięcie określonych wartości (realizowanie aspiracji do wartości kultury i wartości społecznych), skłaniające do określonych trwałych i systematycznych działań. Podstawy teoretycznej do typologii postaw, dokonywanej

z tego punktu widzenia, należałoby poszukiwać w teorii czynności społecznych M. Webera i F. Znanieckiego.

Z. Bokszański omawiając to zagadnienie stwierdza m. in.: „Jak każde inne działanie, także działanie społeczne może być określone na cztery sposoby: a) celowo-racjonalnie, b) wartościująco-racjonalnie, c) afektualnie (emocjonalnie), d) tradycjonalnie.

„Ścisłe tradycjonalne działania znajdują się bardzo blisko granicy oddzielającej zachowania «reaktywne» od działań (tj. zachowań z komponentą świadomości). Gdy pojawia się trwała tendencja do uświadamiania sobie istotnych pobudek zachowania (motywów i wartości), doprowadzić może do przemiany ich w działania wartościująco-racjonalne. Czysto afektualne zachowanie znajduje się również blisko wspomnianej granicy. Niekiedy jednak afektualnie uwarunkowane działanie przyjmuje postać świadomego rozładowania określonego stanu uczuciowego; znajduje się wtedy najczęściej (choć nie zawsze) na drodze przemiany w działanie wartościująco-racjonalne bądź celowo-racjonalne.

„Działania wartościująco-racjonalne różnią się od afektualnych «świadomym wypracowaniem profilu takiego działania, które konsekwentnie, planowo zorientowane jest na pewne wartości naczelne». Działania celowo-racjonalne charakteryzują się występowaniem ściślego związku pomiędzy działaniem, jego celem, środkami wiodącymi doń oraz oceną skutków działań alternatywnych. Wyróżnione powyżej elementy i powiązanie ich w całość jest bardzo bliskie koncepcji czynności społecznej pojmowanej jako system w teorii F. Znanieckiego”²⁶.

Biorąc pod uwagę powyższe elementy koncepcji czynności społecznych, orzekające o typie motywacji tych czynności, o typie postaw, których w poważnej mierze są one następstwem, wyróżniamy dla celów niniejszego studium cztery podstawowe typy postaw:

1. **Postawy reformatorskie** (wartościująco-racjonalne), wyróżnione poprzez stwierdzenie w pamiętniku trwałych nastawień (gotowości) autora do racjonalnego działania zmierzającego w kierunku ciągłego osiągania doraźnych, określonych wartości kultury i wartości społecznych w ramach generalnej akceptacji istniejącej rzeczywistości społeczności lokalnej, zawodu, kultury, ustroju społeczno-politycznego, modelu rodziny itd.

2. **Postawy programowe** (celowo-racjonalne), wyróżnione poprzez stwierdzenie w danym pamiętniku trwałych nastawień (gotowości) autora do racjonalnego działania perspektywiczno-programowego,

---

²⁶ Z. Bokszański, *Koncepcja czynności społecznych Floriana Znanieckiego na tle niektórych pojęć nurtu teorii działania*, „Przegląd Socjologiczny”, t. XX, 1966, s. 106.

odróżniającego cele strategiczne działania od taktycznych, wyznaczającego swemu działaniu w końcowym efekcie osiągnięcie istotnej zmiany społeczności lokalnej, zawodu, kultury, ustroju społeczno-politycznego, modelu rodziny itd. w określonym, planowanym kierunku.

3. Postawy buntownicze (afektualno-protestacyjne), wyróżnione przez stwierdzenie w danym pamiętniku stosunkowo trwałych nastawień (gotowości) autora do emocjonalnego manifestowania i działania w kierunku wyrażenia niezadowolenia, negacji, protestu przeciwko określonym wartościom kultury i wartościom społecznym oraz domagania się innych wartości (niezadowolenie, bunt z powodu ich braku) w formie afektywnej opozycji do istniejącej rzeczywistości społeczności lokalnej, zawodu, kultury, ustroju społeczno-politycznego, modelu rodziny.

4. Postawy tradycjonalistyczne (afektualno-naśladowcze), wyróżnione poprzez stwierdzenie w danym pamiętniku stosunkowo trwałych, uwarunkowanych biografią społeczną i strukturą osobowości skłonności (gotowości) do zachowań i działań reaktywnych, przystosowawczych, przejmujących bez zmian określone wartości kultury i wartości społeczne w ramach akceptacji zastanego kształtu rzeczywistości w społeczności lokalnej, w zawodzie, kulturze, w ustroju społeczno-politycznym, w modelu rodziny itp.

Łatwo zauważyć, że dwie pierwsze postawy łączą się z określonym stopniem samoświadomości społecznej jednostki. Postawa druga jest w pewnej mierze świadomie kontrolowana przez osobę, która ją reprezentuje. Dwie ostatnie zaś manifestują się w zachowaniach i działaniach nieuświadomianych co do ich istoty, charakteru oraz skutków, w zachowaniach żywiołowych bądź naśladowczych.

Powyższe postawy można więc ze względu na ten ich aspekt podzielić na:

- świadome postawy racjonalne, wartościująco-celowe;
- nieświadome postawy afektualne, buntowniczo-naśladowcze.

Typologia powyższa jest oczywiście koniecznym uproszczeniem żywych procesów. O tyle uproszczeniem uprawnionym, że pamiętnik jest z natury rzeczy zapisem postawy osoby piszącej w danej, określonej fazie ewolucji tej postawy. Praktyczna waga wyników badań nad postawami wiąże się głównie z odkryciem czynników warunkujących skutecznie ich zmiany w określonym kierunku²⁷.

Zmienność taka, polegająca na tendencji do przekształcania się trwałej gotowości np. reformatorskiej w trwałą gotowość do działań

---

²⁷ Por. P. F. Lazarsfeld i in., *Panelowe badania procesów...*, [w:] *Metody badań socjologicznych*, Warszawa 1965, s. 428.

programowych, widoczna w określonym pamiętniku, jest w badanej zbiorowości 600 autorów autobiografii znacznie zaawansowana w 144 biografiami (24%). Znaczy to, że w tych przypadkach moment pisania pamiętników nastąpił w okresie zaistnienia faktu przewartościowywania się postaw ich autorów. W trakcie lektury i typologii został ten proces uchwycony i wyodrębniony — z zaznaczeniem kierunku przekształcania się postawy.

W rezultacie tych analiz możemy przedstawić na przykładzie tabeli 1 następujące zestawienie ilościowe występowania czterech typów postaw w zbiorowości 600 pamiętnikarzy w rozbiciu na postawy jednorodne i złożone (pogranicze postaw). Postawy jednorodne wyróżniamy wtedy, gdy w zasadzie w stosunku do wszystkich kompleksów zjawisk, wyżej wyróżnionych, jednostka wykazuje ten sam typ gotowości do działania. Z postawami złożonymi (pograniczem postaw) mamy do czynienia wtedy, gdy typy gotowości do działania w stosunku do różnych kompleksów zjawisk są różne.

Pragnę tu z naciskiem podkreślić, że zestawienia ilościowe są przeze mnie traktowane tylko pomocniczo, jako czynnik weryfikacji analiz jakościowo-typologicznych²⁸.

Tabela 1. Typy postaw społeczno-kulturalnych badanej zbiorowości

Typy postawy	Typy postawy									
	reformatorskie		programowe		buntownicze		tradycyjne		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Jednorodne	275	45,9	86	14,3	52	8,7	43	7,1	456	76,0
Złożone	65*	10,8	12	2,0	30	5,0	37	6,2	144	24,0
Łącznie	340	56,7	98	16,3	82	13,7	80	13,3	600	100,0

* Postawy złożone umieszczono pod hasłem oznaczającym postawę wyjściową, od której następuje ewolucja do innej postawy.

W oparciu o powyższe zestawienie w badanej zbiorowości 600 pamiętnikarzy stwierdzamy bezwzględną przewagę ilościową postaw reformatorskich nad wszelkimi innymi typami postaw (blisko 57% ogółu postaw). Sumując odpowiednie dane stwierdzamy, że postawy racjonalno-świadome stanowią 73% ogółu wyróżnionych postaw, zaś postawy afektualno-nieświadome stanowią 27% ogółu postaw. Stosunkowo naj-

²⁸ Por. Gołębiowski, *op. cit.*, s. 120.

mniejszą tendencję do ewolucji w kierunku innych postaw wykazują postawy programowe, stosunkowo zaś największą — postawy buntownicze i tradycyjne.

Sledząc ewolucję w kierunku innych postaw następującą w zbiorowości 144 osób o postawach złożonych, stwierdzamy szczególnie intensywne rolę postaw buntowniczych w procesie zmienności postaw. Blisko 51% postaw złożonych w swej ewolucji zmierza ku postawom buntowniczym. Dość często również ewolucja postaw złożonych zmierza ku typowi postawy reformatorskiej (blisko 26% spośród 144 wypadków), stosunkowo rzadko ku postawom programowym (ok. 12%) i tradycyjnym (ok. 11%).

Podstawowa typologia wyodrębniająca postawy reformatorskie, programowe, buntownicze i tradycjonalistyczne nie orzeka oczywiście o treści działań, na które są one trwałym nastawieniem jednostki. Nie orzeka także o tym, czy owe postawy znajdują się w fazie głównie przygotowania do określonych działań i zachowań, czy już z określonym działaniem — wyraźnie się manifestującym — współwystępują. W trakcie lektury i typologii zasadniczej dokonywano również pomocniczego oznaczenia postaw pod tym względem, wyróżniając — analogicznie do podobnej pomocniczej typologii aspiracji, a) poziom nastawczy danego typu postawy oraz b) czynnościowy poziom danego typu postawy. Odpowiednie obliczenia ilościowe dają obraz ogólny, który można odczytać z tabeli 2.

Tabela 2. Poziom postaw społeczno-kulturalnych badanej zbiorowości

Poziomy postawy	Typy postawy									
	reforma-torskie		progra-mowe		buntow-nicze		tradycyjne		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Nastawcze	191	63,9	13	4,3	71	23,8	24	8,0	299	100,0
Czynnościowe	149	49,5	85	28,2	11	3,7	56	18,6	301	100,0
Łącznie	340	56,7	98	16,3	82	13,7	80	13,3	600	100,0

W powyższym zestawieniu zwraca uwagę, z jednej strony, dominacja poziomu czynnościowego w wypadku postaw programowych, w mniejszym stopniu także tradycyjnych, z drugiej strony — dominacja poziomu nastawczego w wypadku postaw buntowniczych, przy stosunkowo wyrównanej ilości poziomów nastawczego i czynnościowego w wypadku postaw reformatorskich. Zdaje się to potwierdzać specjalną rolę postaw buntowniczych w procesach zmienności postaw.

POZIOM POSTAW I ICH KONKRETYZACJA W OKREŚLONYCH
KOMPLEKSACH ZJAWISK

Zbiorowość 600 pamiętnikarzy dzielimy — zgodnie z wyżej opisanymi zasadami — na trzy kategorie: 1) młodych ze wsi w wieku do lat 30 — 363 pamiętnikarzy, 2) starszych ze wsi w wieku lat 30 i więcej — 99 pamiętnikarzy, 3) wychodźców ze wsi do miast w różnym wieku — 138 pamiętnikarzy.

Warto prześledzić ilościowe proporcje występowania różnych typów postaw w tych trzech kategoriach pamiętnikarzy (tabela 3).

Tabela 3. Typy postaw a kategorie pamiętnikarzy

Kategorie pamiętnikarzy	Typy postaw									
	reforma- torskie		progra- mowe		buntow- nicze		tradycyjne		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Młodzież ze wsi	210	57,9	61	16,8	65	17,9	27	7,4	363	100,0
Starsi ze wsi	48	48,5	16	16,2	8	8,1	27	27,2	99	100,0
Wychodźcy	82	59,4	21	15,2	9	6,5	26	18,9	138	100,0
Łącznie	340	56,6	98	16,3	82	13,7	80	13,4	600	100,0

Postawy reformatorskie stosunkowo najczęściej występują w grupie wychodźców i młodych ze wsi. Proporcje występowania postaw programowych są na ogół wyrównane we wszystkich trzech kategoriach pamiętnikarzy. Postawy buntownicze najczęściej spotykamy wśród młodych ze wsi, zaś postawy tradycyjne wśród starszych ze wsi, a także znacznie częściej wśród wychodźców niż wśród młodych ze wsi. Aby określić w skrócie typ generalny postawy charakterystyczny dla danej kategorii pamiętnikarzy, możemy w uproszczeniu powiedzieć, że młodzi ze wsi odznaczają się postawami reformatorsko-buntowniczymi, starsi ze wsi — reformatorsko-tradycyjnymi, zaś wychodźcy — reformatorsko-programowymi.

Nawiązując do uprzednio sygnalizowanej kwestii, prześledźmy poziom postaw wobec kompleksów zjawisk w całej zbiorowości (tabela 4) oraz w poszczególnych kategoriach pamiętnikarzy.

W całej zbiorowości 600 autorów poziom czynnościowy proporcjonalnie dominuje w wypadku kompleksu zjawisk życia publicznego i zawodu, przy wyrównanych proporcjach w wypadku kompleksu zjawisk środowiska lokalnego oraz znacznej dominacji poziomu nastawczego w zakresie kompleksu zjawisk w odniesieniu do rodziny i innych grup nieformalnych.

W podstawowej kategorii młodych pamiętnikarzy ze wsi poziom nastawczy dominuje w wypadku kompleksów zjawisk z dziedziny kul-

tury i środowiska lokalnego, zaś znacznie zwiększa poziom czynnościowy w stosunku do odpowiednich odsetków poziomu nastawczego wobec kategorii życia publicznego i zawodu. Ogólnie młodzi ze wsi najczęściej wykazują konkretne postawy wobec kompleksów zjawisk w dziedzinie obejmującej środowisko lokalne oraz kulturę.

Tabela 4. Poziom postaw wobec kompleksów zjawisk życia w całej zbiorowości

Poziomy postaw	Kompleksy zjawisk życia											
	środowisko		zawód		kultura		życie publiczne		rodzina		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Nastawczy	284	25,5	170	15,3	300	27,0	148	13,3	210	18,9	1112	100,0
Czynnościowy	285	25,3	214	19,0	266	23,6	205	18,3	155	13,8	1125	100,0
Łącznie	569	25,4	384	17,2	566	25,3	353	15,8	365	16,3	2237	100,0

Stwierdzamy, że o ile wśród młodych ze wsi dominuje poziom nastawczy, to wśród starszych — poziom czynnościowy. Stwierdzamy również szczególnie silną dominację wśród starszych poziomu czynnościowego postaw wobec kompleksów zjawisk środowiska lokalnego i kultury. Poza tym nie ma w tej kategorii wyraźniejszych różnic między dwoma poziomami.

Podobnie jak w kategorii młodych ze wsi wśród wychodźców od czytujemy dominację poziomu nastawczego postaw głównie wobec kompleksów zjawisk kultury i środowiska lokalnego. Natomiast w wypadku poziomu czynnościowego stwierdzamy w tej kategorii dominację częstotliwości występowania takich postaw wobec kompleksu zjawisk środowiska lokalnego.

Pozostaje do analizy kwestia najczęstszego współwystępowania poszczególnych generalnych typów postaw konkretyzujących się wobec określonych kompleksów zjawisk życia. Proporcje ilościowe w całej zbiorowości 600 pamiętnikarzy ukazują dane tabeli 5.

W zbiorowości 600 pamiętnikarzy dominanty konkretyzacji ich odpowiednich postaw przedstawiają się zatem w świetle powyższych danych następująco:

- 1) postawy reformatorskie — kompleksy zjawisk kultury i środowiska lokalnego;
- 2) postawy programowe — kompleksy zjawisk życia publicznego i środowiska;

3) postawy buntownicze — kompleksy zjawisk środowiska, rodziny i kultury;

4) postawy tradycyjne — kompleksy zjawisk środowiska i prawie równorzędnie kompleksy zjawisk zawodu, rodziny i kultury.

Można więc mówić o tym, że postawy reformatorskie mają najczęściej aspekt środowiskowo-kulturalny, postawy programowe — aspekt polityczno-środowiskowy, postawy buntownicze — aspekt środowiskowo-rodzinno-kulturalny, zaś postawy tradycyjne wiążą się po trochu z wszystkimi kompleksami zjawisk życia w zbliżonych proporcjach występowania, oprócz kompleksu zjawisk życia publicznego.

Tabela 5. Typy postaw całej zbiorowości wobec kompleksów zjawisk życia

Typy postawy	Kompleksy zjawisk życia											
	środowisko		zawód		kultura		życie publiczne		rodzina		razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Reformatorskie	327	25,3	222	17,1	358	27,6	184	14,2	204	15,8	1295	100,9
Programowe	92	25,3	53	14,6	77	21,1	115	31,6	27	7,4	364	100,0
Buntownicze	79	26,2	48	15,9	71	23,6	30	10,0	73	24,3	301	100,0
Tradycyjne	71	25,6	61	22,0	60	21,7	24	8,7	61	22,0	277	100,0
Łącznie	569	25,4	384	17,2	566	25,3	353	15,8	365	16,3	2237	100,0

Ma to wprawdzie dla toku rozważań tylko znaczenie pomocnicze, informuje bowiem jedynie, jaki typ postawy w jakim kompleksie zjawisk życia konkretyzuje się najczęściej, czyli inaczej, jaki typ postawy zajmują najczęściej badani pamiętnikarze wobec określonego kompleksu spraw. Niemniej ta analiza może rzucić wstępne światło na samą zawartość treściową wyróżnionych typów postaw w zestawieniu łącznym.

Postawy reformatorskie wśród młodych ze wsi najczęściej konkretyzują się w ich nastawieniu do kompleksów zjawisk kultury i środowiska lokalnego; postawy programowe — wobec kompleksów zjawisk życia publicznego, środowiska lokalnego i kultury; postawy buntownicze — wobec kompleksów zjawisk środowiska i rodziny, zaś postawy tradycjonalistyczne — wobec rodziny.

Układ ten jest charakterystyczny i z grubsza powtarza się w następnych dwóch kategoriach pamiętnikarzy. Z pewnymi modyfikacjami mamy do czynienia w grupie starszych ze wsi.

Postawy reformatorskie starszych ze wsi najczęściej konkretyzują się w ich nastawieniu do kompleksów zjawisk kultury i środowiska; postawy programowe — wobec zjawisk życia publicznego, kultury i śro-

dowiska; postawy buntownicze — wobec zjawisk środowiska, kultury i życia publicznego; postawy tradycyjne — wobec zjawisk środowiska, rodziny i zawodu.

Postawy reformatorskie wychodźców konkretyzują się najczęściej w odpowiednim ich nastawieniu wobec kompleksów zjawisk kultury i środowiska; postawy programowe — wobec zjawisk życia publicznego i środowiska lokalnego; postawy buntownicze — wobec zjawisk kultury i rodziny; postawy tradycyjne — wobec środowiska, kultury i zawodu.

Podstawowa typologia postaw została przeprowadzona w oparciu o kryteria formalne stopnia racjonalnej motywacji (reformatorskie, programowe), bądź afektualnego protestu, naśladownictwa lub akceptacji *status quo* (buntownicze, tradycyjne). Zawiera ona jednakże elementy typologii normatywnej postaw, wyróżnianych ze względu na kryterium rodzaju i stopnia zaangażowania wobec problemów konkretnej rzeczywistości społeczno-ustrojowej i politycznej Polski Ludowej. Zbiorowość badana składa się bowiem prawie wyłącznie z osób akceptujących tę rzeczywistość. Różnice występują tylko w stopniu, zakresie i formie tej akceptacji.

Kryterium różnicowania jest tutaj stopień konserwatyzmu osób lub stopień ich nastawienia na zmiany w ramach ustroju socjalistycznego. Przy czym konserwatyzm rozumiany jako chęć zachowania *status quo* może dotyczyć już nie tylko określonych elementów wartości kultury i wartości społecznych odziedziczonych po przeszłości (np. religii, obyczajowości itp.), lecz także struktur wytworzonych dotychczas przez socjalistyczny ustrój (np. polityki rolnej, polityki oświatowej itp.) w niezmiennym ich kształcie. Podobnie działanie w imię progresywności, zmienności może dotyczyć zarówno starych systemów działań i wartości (religii, obyczajowości, tradycyjnej gospodarki i rodziny itp.), jak również systemów działań i instytucji ukształtowanych w nowym ustroju.

Jeśli przyjmujemy powyższe szerokie kryteria, będziemy mieli do czynienia z następującą amplitudą postaw społeczno-politycznych wobec rzeczywistości Polski Ludowej:

- 1) postawy rewolucyjne programowo - progresywne, odpowiadające w zasadzie typowi postaw programowych wyróżnionych ze względu na kryteria formalne;
- 2) postawy protestacyjne żywiłowo - progresywne, odpowiadające w zasadzie typowi postaw buntowniczych wyróżnionych ze względu na kryteria formalne;
- 3) postawy pozytywistyczne umiarkowanie konserwatywne, odpowiadające w zasadzie typowi postaw reformatorskich wyróżnionych ze względu na kryteria formalne;

4) postawy konserwatywne, odpowiadające w zasadzie typowi postaw tradycyjnych wyróżnionych ze względu na kryteria formalne.

Tę dodatkową typologię można by tutaj zilustrować poprzez analizę odpowiednich danych ilościowych w kontekście poziomu postaw i postaw wobec konkretnych kompleksów zjawisk życia. Typologia ta należy jednak już do zagadnienia funkcji postaw w życiu społecznym naszego narodu, które nie jest przedmiotem analizy w tym artykule.